

Razvoj osjetila kao preduvjet jezično - komunikacijskom i govornom razvoju djece rane i predškolske dobi

Šanko, Dorotea

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:233371>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Dorotea Šanko

**Razvoj osjetila kao preduvjet jezično – komunikacijskom i govornom razvoju
djece rane i predškolske dobi**

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Razvoj osjetila kao preduvjet jezično – komunikacijskom i govornom razvoju

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Jezično – komunikacijski integrirani kurikulum

Mentor: Vesna Katić, prof., viši predavač

Student: Dorotea Šanko

JMBAG: 0299012761

U Rijeci, lipanj, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.“

ZAHVALE

Zahvaljujem se svojoj mentorici, profesorici Vesni Katić, koja je uložila svoje vrijeme i trud kako bi mi pomogla prilikom pisanja završnog rada. Hvala joj na svakom dobronamjernom savjetu, ne samo tijekom pisanja završnog rada, nego i tijekom cijelog studiranja.

Zahvaljujem se svojoj obitelji i roditeljima koji su mi svakodnevno pružali podršku, ljubav i vjeru u mene. Hvala im za svaku upućenu riječ koju su mi uputili baš u pravom trenutku!

Zahvaljujem se svojim prijateljima, s kojima su studentski dani bili ljepši i zabavniji. Hvala im na svakoj riječi podrške i svakom danu kojeg su ispunili smijehom i veseljem.

Zahvaljujem se svojoj kolegici i prije svega prijateljici, Korini Muškardin, s kojom je studiranje bilo nezaboravno i koja je uvijek bila spremna na pomoć, u studentskim obvezama, ali i životnim nedaćama. Hvala joj!

SAŽETAK

Važno područje razvoja djeteta rane i predškolske dobi je jezično komunikacijski i govorni razvoj koji ovisi o unutarnjim i vanjskim čimbenicima, te njegovom aktivnom sudjelovanju u svome razvoju. U radu se posebna pozornost želi usmjeriti prikazu važnosti rada na razvoju osjetila kao pretpostavci razvoja govora kao sredstva komunikacije.

Ključne riječi: osjetila, razvoj govora, čimbenici razvoja govora

Summary

An important area in toddler and preschool development is the development of linguistic communication, which involves many internal and external factors, and active participation in its development. In this paper, special attention is paid to the importance of working on sensory development as a prerequisite for the development of language as a means of communication

Keywords: senses, language development, language development factors.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	8
2. JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKI I GOVORNI RAZVOJ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI	2
2.1. Odnos između govora, jezika i komunikacije.....	2
2.2. Razvojni slijed govora, jezika i komunikacije.....	4
2.3. Čimbenici razvoja govora.....	11
3. RAZVOJ OSJETILA KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI.....	14
3.1. Vizualni sustav.....	15
3.2. Auditivni sustav	17
3.3. Taktilni sustav.....	18
3.4. Olfaktorni i gustativni sustav.....	20
4. POVEZANOST RAZVOJA OSJETILA S JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKIM I GOVORNIM RAZVOJEM	22
4.1. Odnos između razvoja osjetila i jezično – komunikacijskog i govornog razvoja.....	23
4.2. Senzorne igre koje potiču jezično – komunikacijski i govorni razvoj	26
4.3. Poticajno okruženje za jezično – komunikacijski i govorni razvoj	28
4.3.1. Poticajno prostorno – materijalno okruženje.....	30
4.3.2. Poticajno socijalno okruženje	32
5. ZAKLJUČAK	34
6. LITERATURA.....	35
7. PRILOZI	38

1. UVOD

Jezično – komunikacijski i govorni razvoj kod djeteta rane i predškolske dobi započinje od djetetove najranije dobi, na što utječu različiti faktori koji predstavljaju preduvjet razvoja. Jedan od preduvjeta razvoja može se pripisati razvoju osjetilnih sustava, a njihova međuovisnost i povezanost s jezično – komunikacijskim i govornim razvojem pobliže će se objasniti u ovom radu.

Zainteresiranost o temi rada proizašla je iz općenitog stava da osjetila (osim osjetila sluha) nisu u velikoj mjeri povezani s jezičnim i govornim razvojem. Naime, osjetilo sluha nemoguće je izostaviti kao preduvjet govornom razvoju zbog procesa slušanja i usvajanja govora. Upravo iz tog razloga, postavlja se pitanje u kojoj mjeri su preostala osjetila povezana s jezično – komunikacijskim i govornim razvojem i jesu li uopće povezana.

U prvom poglavlju govori se o definicijama pojmova jezik, govor, komunikacija i njihovoj međusobnoj povezanosti. Nadalje, govori se o odnosu između jezika, govora i komunikacije, navodeći njihove osnovne razlike i način na koji se razvijaju. Zatim se navode faze razvoja govora koje prolaze sva djeca i osnovne karakteristike koje su dio svake od faza. Za jezično – komunikacijski i govorni razvoj potrebno je dotaknuti se faktora koji na nj utječu, a to su unutarnji i vanjski faktori, kao i samoaktivnost djeteta. U drugom poglavlju govori se o razvoju osjetila koji predstavljaju preduvjet za jezično – komunikacijski i govorni razvoj djeteta rane i predškolske dobi. Navodi se što su osjetila, kako funkcioniraju i kako se razvijaju. U trećem poglavlju govori se o povezanosti između razvoja osjetila i jezično – komunikacijskog i govornog razvoja. Zapravo, odnos između osjetila i razvoja govora predstavlja preduvjet koji je potrebno ispuniti kako bi se jezično – komunikacijski i govorni razvoj djeteta mogao u potpunosti razviti. U istom je poglavlju riječ o stvaranju poticajnog okruženju u skupini dječjeg vrtića, s ciljem poticanja razvoja jezika, govora i komunikacije.

Senzorne igre, primjerice, čine dio poticajnog okruženja; naime, potiču na korištenje osjetila, a istovremeno potpomažu razvoj jezika i govora.

2. JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKI I GOVORNI RAZVOJ DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Jezik i govor predstavljaju jednu od najznačajnijih karakteristika ljudskih sposobnosti, a njihov razvoj je proces koji je najintenzivniji u ranom djetinjstvu, točnije, u prve tri godine djetetova života (Mesec, 2010). Tijekom jezično – komunikacijskog i govornog razvoja djeca prolaze različite faze razvoja, o kojima će se više govorit u nadolazećim poglavljima. Općenito, jezik je način sporazumijevanja te bi njegovo nepostojanje uveliko otežalo cjelokupnu komunikaciju svih ljudi, a njegova jedinstvenost čini ga najnaprednijim komunikacijskim sustavom u prirodi: *„Jezik je možda najvažnije pojedinačno obilježje ljudske vrste. I doista, nijedna druga životinjska vrsta ne posjeduje komunikacijski sustav takve složenosti, prilagodljivosti i izražajnog raspona kao ljudski jezik“* (Comrie, Matthews, Polinsky, 2003: 10). Poznavanje pojmova jezika, govora i komunikacije neophodno je za upoznavanje s cjelokupnim jezično – komunikacijskim i govornim razvojem. Njihova međuovisnost može se objasniti jednom rečenicom koja govori da se kod djece razvija govor ili sposobnost komunikacije, a jezik predstavlja sredstvo komunikacije koje dijete mora naučiti koristiti (Šego, 2009). Jezik i govor nisu istoznačne riječi, ali u ovom kontekstu nije moguće izostaviti jedno od drugog. Osnovnu razliku između jezika i govora opisao je Ferdinand de Saussure (1922-2000, prema Šego, 2009) opisavši jezik kao organiziran sustav znakova i kao društvenu tvorevinu, dok je govor opisao kao praktičnu realizaciju jezika (Šego, 2009).

2.1. Odnos između govora, jezika i komunikacije

Govor, jezik i komunikacija nisu zasebno odvojeni elementi, već su u međuovisnosti pa je gotovo nemoguće govoriti o jezično – komunikacijskom i govornom razvoju bez poznavanja značenja navedenih pojmova i njihovog odnosa.

Jezik je sustav znakova koji je uređen skupom pravila, a sastoji se od četiri glavna podsustava i to: fonološki, semantički, morfološki i sintaktički sustav (Katić, 2020). Fonološki sustav bavi se glasovima govora, odnosno, zvuku koji su proizveli govorni organi te se još naziva glasovni sustav. Semantički sustav odnosi se na vrste riječi i njihova značenja, a koristi za izražavanje misli, posebice kod djece rane dobi koja za to nerijetko koriste jednu do dvije riječi. Morfološki sustav koristi se za gramatičko oblikovanje riječi i određuje na koji način će riječ biti izrečena kako bi bilo jasno o čemu se govori. Sintaktički sustav odnosi se na pravilan poredak riječi u rečenici kako bi imala smisao. U svakom jeziku je to različito, stoga je važno znati pravila o poretku riječi i međusobnog povezivanja riječi (Apel i Masterson, 2004).

Govor je jezik u uporabi, odnosno, „realizacija jezika“ - time se pokazuje međusobna povezanost i ovisnost jezika i govora. Govor ima više različitih funkcija, među kojima su komunikacijska, misaona i funkcija izražavanja (Katić, 2020), odnosno, može se reći kako „govor postoji u jedinstvu svojih funkcija: komunikacijska funkcija moguća je zahvaljujući semantičkoj, a u komunikaciji govor postaje i sredstvo izražavanja i djelovanja“ (Šego, 2009: 123). Dakle, govor je ljudska sposobnost koja služi kao sredstvo komunikacije i za prijenos informacija.

Komunikacija je zapravo primjena jezika u praksi, kako navodi Šego: „komunikacijska je kompetencija uporabno znanje jezika“ (Šego, 2009:123). Na nju utječu razni čimbenici, a najvažnije su djetetove urođene sposobnosti, vanjski čimbenici i samoaktivnost (Šego, 2009). Za komunikacijsku sposobnost može se reći da je „sposobnost služenja jezičnim znanjem u sporazumijevanju“ (Pavličević – Franić, 2005:81 prema Katić, 2020). Djetetova komunikacija s okolinom započinje već u majčinoj utrobi, kada se mogu primijetiti djetetovi pokreti na zvučne podražaje. Takva početna komunikacija naziva se neverbalna. Djetetov plač, odmah nakon rođenja predstavlja prvu djetetovu vokalnu komunikaciju (Šego, 2009).

Međusobnu ovisnost pojmova jezika, govora i komunikacije najjednostavnije je objasniti sljedećim: jezik je sustav znakova uređen skupom pravila, dok je govor jezik u uporabi, a komunikacija sustavna primjena jezika u praksi. Bez poznavanja

navedenih pojmova ne bi bilo moguće govoriti o njihovom razvoju u kontekstu jezično – komunikacijskog i govornog razvoja kod djeteta.

2.2. Razvojni slijed govora, jezika i komunikacije

Jezično – komunikacijski i govorni razvoj proučavale su mnoge znanstvene discipline, a dječji govorni razvoj pokušale su objasniti teorije od kojih su najutjecajnije kognitivistička, bihevioristička i nativistička (Šego, 2009). Jean Piaget, kao jedan od zagovornika kognitivističke teorije, tvrdi da se kognitivni i socijalni razvoj djeteta isprepliću te dolazi do egocentričnog govora, koji označava djetetovu nemogućnost shvaćanja tuđih potreba i razmišljanja. Naime, dijete je usmjereno na vlastite potrebe i svu pažnju pridaje samome sebi, stoga će govoriti čak i ako ga nitko ne sluša (Prebreg – Vilke, 1991). Pojava egocentričnog govora uključuje tri vrste govora i to: „*ponavljanje riječi i slogova koje nema nikakve društvene funkcije, monologe u kojima dijete govori samome sebi i kolektivne monologe u kojima drugo lice služi kao poticaj za govor djeteta, ali se od njega ne očekuje da razumije ili prati govor*“ (Prebreg – Vilke, 1991: 11-12). Navedenim se objašnjava misao da jezični razvoj ograničen kognitivnim razvojem, stoga će dijete određena područja savladati tek onda kad dođe do određene faze kognitivnog, odnosno, spoznajnog razvoja. S druge strane, Lav Vygotski prihvaća Piagetovo shvaćanje egocentričnog govora, ali smatra da egocentrični govor ima socijalnu funkciju, što dovodi do razmišljanja da je prvobitni govor djeteta ustvari socijalan. Drugim riječima, prvobitna funkcija govora je komuniciranje i društveno povezivanje. Piaget zagovara tezu da mišljenje prethodi jeziku, dok Vygotski zagovara tezu da misao i jezik imaju odvojene korijene, ali njihovim ujedinjenjem dolazi do djelovanja jednog na drugo (Prebreg – Vilke, 1991). Burrhus Frederic Skinner zagovarao je biheviorističku teoriju o usvajanju jezika te tvrdi da djeca uče pomoću uvjetovanih refleksa. U navedenoj teoriji važna su dva pojma – poticaj i potkrepljenje. Poticaj podrazumijeva radnju koju dijete izvodi i postiže određeni rezultat, a to služi kao potkrepljenje. Ako je u konačnici rezultat pozitivan za dijete, postoji veća vjerojatnost da dođe do poticaja, čime je određena radnja potkrepljena, no, ukoliko je rezultat negativan, manja je mogućnost da će doći do poticaja i dijete je u tom slučaju kažnjeno (Prebreg – Vilke, 1991). U situaciji učenja i usvajanja jezika teško je odrediti što predstavlja poticaj, a što potkrepljenje, međutim

time nije prikazan cjeloviti proces usvajanja jezika kod djece rane i predškolske dobi. Predstavnik nativističke ili generativističke teorije Noam Chomsky zagovara tvrdnju da kod djece postoji specifična kognitivna i urođena sposobnost uz pomoć koje djeca uspješno usvajaju jezične simbole, a to kasnije omogućuje nastanak govora (Šego, 2009). Naime, specifična kognitivna sposobnost odnosno predispozicija nema veze s drugim kognitivnim sposobnostima, već govor okoline aktivira tu urođenu sposobnost (Pletikos, 2006). Chomsky navodi da dijete usvaja jezik na dvije razine. Prva razina odnosi se na urođeno znanje o strukturi jezika, a druga razina podrazumijeva pravila koja služe učenju slaganja riječi i izraza za stvarnu uporabu jezika. Općenito, nativisti smatraju da je jezik univerzalan i jedinstven, što znači da ga usvajaju isključivo ljudi (Vujić, 2018). Iako nativistička teorije ne daje cjeloviti prikaz o usvajanju jezika kod djece rane i predškolske dobi, upućuje ostale istraživače jezično – govornog razvoja na prirodu tog problema (Šego, 2009).

Nadalje, kada se razvijaju jezik i govor nemoguće je izostaviti osnovne elemente govora, a to su: glas, riječ i rečenica. Oni čine osnovu jezičnih razina koje je potrebno usvojiti kako bi se kod djeteta mogao razviti govor. Usvajanje jezika i razvoj govora kontinuiran je proces koji se sastoji od: usvajanja glasovnog sustava, upotrebe gramatike, tj. jezičnih oblika jezika, sposobnosti razumijevanja i priopćavanje značenja, sposobnosti komunikacije (Paleka i Vrsaljko, 2019). Svaki od navedenih aspekata neodvojiv je od drugih i međusobno se uvjetuju. Usvajanje jezika započinje prije prve izgovorene riječi, točnije, kada novorođenče i majka uspostave međusobnu vezu, iz koje proizlazi mogućnost da dijete savlada jezik (Prebreg – Vilke, 1991). Dijete ne vokalizira samo radi komunikacije s obitelji i ostalima, već i radi vlastitog zadovoljstva (Šikić i Ivanić – Desnica, 1988). Razvijanje glasovnog sustava od primarne je važnosti za razvoj govora. Djeca proizvode glasove od samog rođenja; već je spomenuto da je prvi glas novorođenčeta plač, koji sam po sebi ne predstavlja čin komunikacije, ali postavlja temelj za daljnji razvoj govora, jezika i komunikacije. Naime, glas je najjednostavniji element govora, a predstavlja zvuk proizveden govornim organima. Djeca s otprilike dva mjeseca počinju gukati i tepati, ali većina znanstvenika tvrdi da to nije preteča jezika jer nema karakteristike glasova govora (Paleka i Vrsaljko, 2019). Škarić navodi osnovni razvojni slijed djetetova glasanja:

1. Fiziološki krik
2. Poetski izraz
3. Vokalna igra
4. Ekspresija emocija
5. Fonička komunikacija (Škarić, 1973. prema Prebreg – Vilke, 1991).

Fiziološki krik je simptom djetetova fizičkog i fiziološkog stanja. Može ga se prepoznati u djetetovom plaču, smijehu, jaukanju, dahtanju, čak u kašljanju i kihanju. Poetski izraz odnosi se na karakteriziranje ljudskog raspoloženja, a oblici poetskog izražavanja podrazumijevaju pjevanje i gukanje. Djetetovo glasanje u kontekstu vokalne igre pretpostavlja igru govornim organima, oponašanje sebe i zvukova iz okoline te skandiranje. Ekspresija emocija odnosi se na izražavanje afektivnih i emotivnih stanja, a odnosi se na izražavanje bijesa, žalosti, radosti, veselja, ljutnje, negodovanja glasom. Fonička komunikacija izražava se u govoru, ali i izvan njega. Podrazumijeva govorni izraz koji se javlja u tri oblika i to: globalni, artikulirani i jezični govorni izraz (Škarić, 1973. prema Prebreg – Vilke, 1991).

Djetetovo glasanje ne dešava se isključivo radi komunikacije s okolinom, već se javlja i u kontekstu izražavanja fizioloških potreba, izražavanja emocija i raspoloženja. Dakle, dijete glasanjem izražava sebe i svoje potrebe te na taj način komunicira s drugima u okolini u periodu kada još uvijek ne verbalizira. Pretvaranje glasova u riječi događa se u komunikaciji s okolinom koja dijete potiče na „*psihički napor prevođenja svojih želja i iskustava u verbalni kod*“ (Šikić i Ivičević – Desnica, 1988:76). Riječ je glas ili skup glasova kojem je pridruženo određeno značenje. Kada djeca počinju kombinirati skupove glasova, u početku to izražava njihovo emocionalno stanje. Zatim dijete oponaša odrasle iz svoje okoline i u ovom razdoblju nerijetko koristi jednu riječ za različite stvari, s obzirom da još ne poznaje sve riječi koje su mu potrebne za izražavanje vlastitih želja. Dijete zatim koristi riječi koje predstavljaju izraz opažanja osjetilima, a kada dijete počne hodati, već počinje imenovati ono što je uočilo osjetilima (Katić, 2020). Karakteristično za djetetove prve riječi jest da njima ne imenuje samo neki objekt, nego opisuje i svoj odnos prema istom (Prebreg – Vilke, 1991). Naime, svaka riječ može imati šire značenje, posebice ako se poveže s karakteristikama onoga što je dijete izgovorilo. Takav govorni iskaz naziva se

holofraza (Starč i sur, 2004). Djeca rane dobi za prvu vrstu riječi koristi imenicu, a zatim imperative glagola, uglavnom kada nešto ne želi dati drugoj osobi. Nadalje, s otprilike godinom i pol dijete počinje koristiti uzvike, a nakon toga priloge i pridjeve. S otprilike dvije godine počinju koristiti glagole i zamjenice, a u trećoj godini koriste veznike i prijedloge (Katić, 2020). Kombiniranjem riječi koje imaju značenje djeca stvaraju rečenice, a pritom počinju primjenjivati gramatiku. Gramatika podrazumijeva korištenje odgovarajućih završetaka riječi i pomoćnih glagola. Pravilna upotreba gramatičkih oblika slijedi nedugo nakon spajanja nekoliko riječi u rečenicu (Katić, 2020). Usvajanje i priopćavanje značenja riječi usko je povezano sa sposobnosti komuniciranja, štoviše, nemoguće ih je odvojiti. Dijete za svaku izgovorenu riječ ima svoje značenje, što odrasli često neće moći razumjeti. Dijete ne veže jednu riječ uvijek za isti objekt, nego za ono što mu je u tom trenutku zanimljivo (Posokhova, 1999). Obzirom na to da je komunikacija usko povezana s usvajanjem značenja riječi, njihovo razumijevanje važno je kako bi se komunikacija uspješno ostvarila. Važno je shvatiti komunikaciju kao odnos između pošiljatelja i primatelja poruke, koji će ju shvatiti na svoj način i time održati komunikaciju. Kako bi komunikacija bila uspješna, pošiljatelj i primatelj poruke moraju znati značenje iste, stoga je važan dio razvoja govora usvajanje i razumijevanje značenja riječi.

Temelj komunikacije je stvaranje i održavanje odnosa, odnosno stvaranje raznih socijalnih interakcija. Djeca rane i predškolske dobi komuniciraju na različite načine i to se manifestira kroz različite postupke. Popović, 1982:15 prema Katić, 2020 navodi pet funkcija komunikacije kod djece rane i predškolske dobi i to: uspostavljanje i održavanje odnosa s drugima, samoizražavanje – ekspresija, traženje odgovora na pitanja koja se postavljaju o svijetu koji dijete okružuje, prenošenje informacija, pričanje o svijetu mašte. Svaki od navedenih pet funkcija komunikacije manifestira se na različit način. Tako za uspostavljanje i održavanje komunikacije s drugima djeca traže pomoć drugih, traže informacije i objašnjenje, postavljaju pitanja, definiraju pravila igre i uloge u igri te se zanimaju za tuđe osjećaje. U samoizražavanju često izražavaju svoje stavove, ideje, emotivna stanja i obrazlažu zašto nešto rade. Zanimaju se za predmete i objekte iz svoje okoline, traže uzroke i posljedice neke pojave i to sve s ciljem traženja odgovora na pitanja iz vlastitog okruženja. Prilikom prijenosa

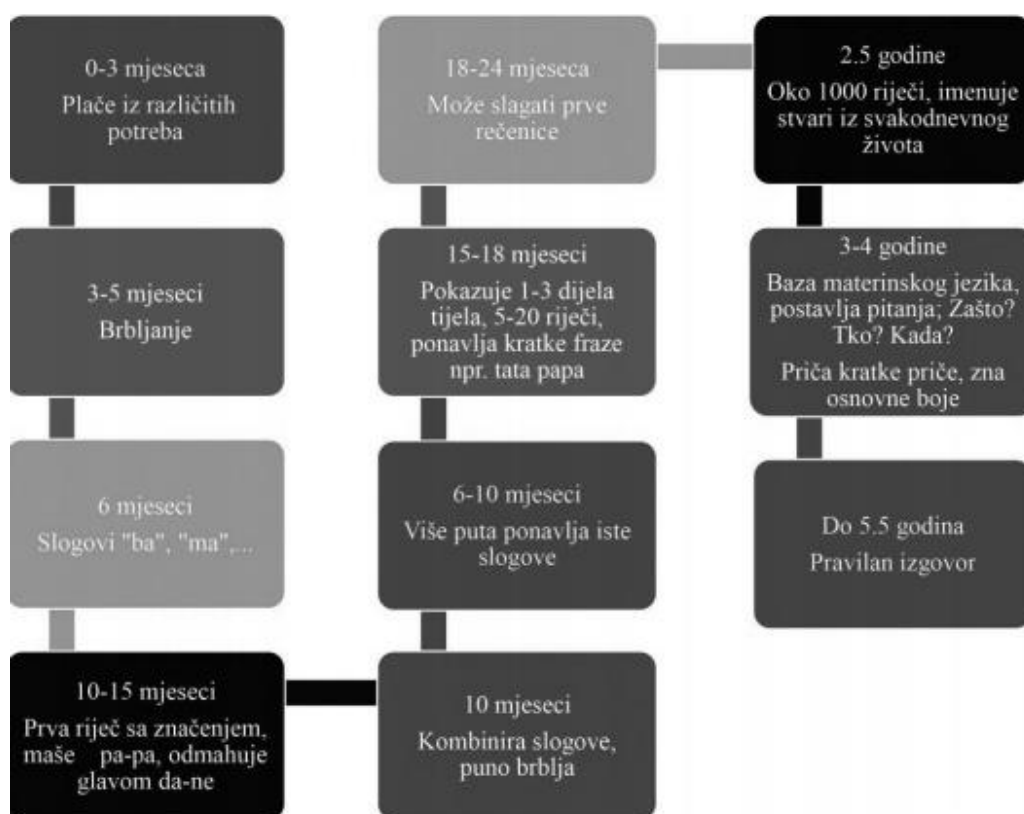
informacija koriste se imenovanjem predmeta i objašnjavanjem pojava, traže sličnosti i uzroke pojava. Svako dijete je vrlo kreativno i nerijetko mašta, stoga se koristi simboličkom igrom, crtanjem i izrađivanjem različitih predmeta (Popović, 1982:15 prema Katić, 2020). Dijete jako puno vremena provodi i u vrtiću s odgajateljem koji tako postaje djetetov govorni model. Kao takav, odgajatelj mora znati na koji način komunicirati s djecom. Babić, 1989:90-98 prema Katić, 2020 navodi tri osnovne funkcije govora odgajatelja prilikom različitih situacija. Prva je funkcija reguliranja ponašanja koja se odnosi na otvorene i zatvorene oblike reguliranja ponašanja; otvoreni oblici podrazumijevaju poticaj, sugestiju, pitanja, pohvale, obavijesti, a zatvoreni oblici podrazumijevaju naredbe, zabrane, odobravanja i neodobravanja. Nadalje, funkcija poučavanja gleda na govor odraslih kao sredstvo učenja, a odnosi se na davanje gotovih informacija, vođenje do zamišljenog cilja i misaono izazivanje. Treća, socijalno – emocionalna funkcija podrazumijeva govor kojim odrasli obogaćuje individualne socio – emocionalne odnose s djetetom (Katić, 2020). Komunikacija je veoma važna za cjeloviti jezično – komunikacijski i govorni razvoj, a pritom je važno naglasiti kako komunikacija uključuje najmanje dvije osobe koje utječu jedna na drugu, komunikacija treba biti obostrana, uključuje upotrebu simbola, a dogodila se je i onda kada nije bila uspješna (Katić, 2020).

Jezično – komunikacijski i govorni razvoj kompleksan je i dugotrajan proces kojeg su pokušale objasniti različite znanstvene discipline i tako postavile temelj kojeg se i danas proučava u kontekstu cjelovitog razvoja. Kada se govori o jezično – komunikacijskom i govornom razvoju, nemoguće je izostaviti glavne sastavnice razvoja, odnosno, djetetov plač kao prvi susret s vanjskim svijetom. Ujedno, predstavlja i prvo djetetovo izražavanje koje se promatra u kontekstu govornog razvoja. Između ostalog, važno je poznavati osnovne pojmove jezika, govora i komunikacije, njihovu međuovisnost i razvojni slijed kako bi se moglo govoriti o daljnjem tijeku razvoja, odnosno, o fazama razvoja i čimbenicima koji na nj utječu.

Svako dijete ima individualan i različit tempo razvoja jezično – komunikacijskih sposobnosti, no ipak postoje određene faze razvoja kroz koje prolazi svako dijete (Apel i Masterson, 2004). Različiti autori navode osnovnu podjelu na dvije faze razvoja govora i to: predverbalna, koja se još naziva predjezična ili predlingvistička faza, te

verbalna faza, koja se naziva i jezična, odnosno lingvistička faza. Predverbalna faza traje od rođenja do otprilike prve godine života (ili izgovaranja prve smislene riječi), a njene karakteristike detaljnije su razrađene u tablici 1 u prilogu. Verbalna faza traje od kraja predverbalne faze, odnosno od izgovaranja prve smislene riječi (Pavličević – Franić, 2005), a detaljniji tijek njenog razvoja u djeteta rane i predškolske dobi opisuje se u tablici 2 u prilogu. Međutim, Andrešić i sur, 2010 navode kako se prva smisljena riječ javlja između devetog i petnaestog mjeseca, dok se prve rečenice javljaju između godine i pol i dvije godine. Na slici 1 prikazan je grafički prikaz razvoja govora i na koji način dijete komunicira, ovisno o dobi, a obuhvaća period od rođenja do pete i pol godine.

Slika 1: Grafički prikaz razvoja govora

Izvor: Vrsaljko, S. i Paleka, P. (2018). Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja. Magistra Iadertina, 13 (1), 139-159. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/217843>

Predverbalna faza započinje prvim krikom novorođenčeta, a dijeli se na četiri razdoblja i to:

1. Predgovorno ili perlokutinaro razdoblje (od rođenja do drugog mjeseca) - obilježava ga primarno refleksno glasanje koje se uglavnom sastoji od plača
2. Komunikativno glasanje (od drugog do petog mjeseca) - manifestira se kao tzv. gukanje ili smijeh
3. Razdoblje vokalizacije (od petog do osmog mjeseca) - obilježeno razdobljem vokalskog sustava, vokalnih igara i ponavljanjem artikuliranih odsječaka
4. Razdoblje brbljanja (od osmog do dvanaestog mjeseca) - glasanje slogovno, što znači da u ovoj fazi djeteta ponavljajući kombinira samoglasnike i suglasnike u interakciji sa sugovornikom ili igračkom (prema Pavličević-Franić, 2005:43)

Predverbalna faza ne ovisi o gramatičkom sustavu određenog jezika, već o djetetovom psihofizičkom i fiziološkom razvojnem stupnju i mogućnostima (Šego, 2009). Naime, pred kraj ove faze razvoja djeca počinju usvajati jezične elemente, što se odnosi na intonaciju i ritam materinjeg jezika te se u skladu s time javlja i prva smisljena riječ (Pavličević – Franić, 2005).

Verbalna faza kod većine djece započinje oko prve godine života, odnosno, u periodu između devet i petnaest mjeseci, kada dijete izgovara prvu smislenu riječ. U ovoj fazi razvoja djeteta proizvodi glasove prema onima koje čuje u svojoj okolini. Rečenice koje dijete izgovara između prve i druge godine života su uglavnom jednočlani iskazi što se naziva telegrafskim rečenicama, a podrazumijeva rečenice „krnje“ strukture. Oko druge godine, rečenica postaje dvočlana, a oko treće postaje tročlana (Pavličević – Franić, 2005). Do četvrte godine većina djece ovladava fonemskim sustavom, gramatičkim oblicima, temeljnom rečeničnom strukturom i dovoljnim fondom riječi za svakodnevnu komunikaciju s okolinom, ali dijete i dalje obogaćuje svoj rječnik i nastavlja govorni razvoj (Šego, 2009). Posokhova, 2008 navodi da svako dijete ima dva fonda riječi; aktivan i pasivan. Aktivan fond odnosi se na riječi koje dijete koristi u vlastitom govoru i razumije njihovo značenje. S druge strane, pasivan fond obuhvaća riječi koje dijete razumije, ali ih ne koristi u svom rječniku.

Predverbalnu i verbalnu fazu razvoja govora prolaze sva djeca, a s obzirom da je svako dijete individua za sebe, ono ima individualni i jedinstveni tempo usvajanja jezika,

govora i komunikacije. Važno je napomenuti kako verbalna faza započinje od izgovaranja prve smislene riječi, što se neće kod svakog djeteta dogoditi u isto vrijeme. Dakle, može se zaključiti da svako dijete slijedi svoj razvojni put. Na razvoj govora, jezika i komunikacije utječu različiti čimbenici koji su neovisni jedan o drugom, a bit će pobliže objašnjeni u nastavku.

2.3. Čimbenici razvoja govora

Razvoj govora dugotrajan je i složen proces koji u konačnici omogućava djetetu komunikaciju s drugima, a na taj proces utječu različiti čimbenici. Čimbenici koji utječu na razvoj govora mogu se podijeliti na unutarnje i vanjske te samoaktivnost djece. U unutarnje čimbenike ubrajaju se urođene sposobnosti za govor, maturacija i učenje, opće zdravstveno stanje i razvoj govornih organa, sluh, inteligencija i djetetove kognitivne sposobnosti, spol, vid, preferencija upotrebe ruke te fina motorika prstiju. Urođene sposobnosti odnose se na mogućnost stjecanja vještina. Nadalje, jedan od važnih čimbenika za razvoj govora je opće zdravstveno stanje djeteta i razvoj njegovih govornih organa i to: organa artikulacije (usne, zubi, vilica, jezik, nepce, nos), organa fonacije (grkljan, glasne žice), organa disanja (dušnik, pluća, ošit, grudni koš), rezonatori (šupljine usta, grla i nosa). Ukoliko su kod djeteta organi nedovoljno razvijeni ili u potpunosti nerazvijeni postoji mogućnost zaostajanja u jezično – govornom razvoju. Osim toga, veliku važnost imaju djetetove kognitivne sposobnosti, koje ako su smanjene mogu uzrokovati nepravilan izgovor. Preferencija upotrebe lijeve ili desne ruke je veoma važan čimbenik zato što se centri za govor i centri za kretanje nalaze u istoj hemisferi mozga (Katić, 2020). Kada se govori o unutarnjim čimbenicima razvoja govora, nemoguće je ne dotaknuti se osjetila, posebice osjetila sluha i vida, no, o tome će biti više rečeno u daljnjim poglavljima.

U vanjske faktore ubrajaju se: obiteljska sredina, jaslice, vrtić, grupe za igru, škola, sredstva komunikacije, mediji, bilingvizam (Katić, 2020). Obiteljska sredina, a prvenstveno osoba koja s djetetom provodi većinu vremena, jako je važna za dijete i njegov uredan jezično – govorni razvoj, stoga je važno da govor bude prirodan, intonacijski ugodan i nježan. U ranom djetinjstvu komunikacija djeteta i majke ili njemu bliske osobe odvija na način da dijete gestikulira i vokalizira, a majka se koristi

pojednostavljenim govorom. U takvoj komunikaciji, važno je da majka pridaje pažnju djetetovoj vokalizaciji i ponavlja riječi koje dijete izgovara s ciljem što lakšeg usvajanja prve riječi (Petrović – Sočo, 1997). Nadalje, uvelike utječe okolina u kojoj dijete boravi, točnije, jaslice, vrtić ili igraonice, kao što navodi Gleason: „*okolina je izuzetno važna za razvoj govora u djece, te je govor okoline primarni podatak za dijete kad usvaja jezik, a ono što dijete čini je obrada podataka koje ono čuje u govornoj okolini*“ (Gleason, 1981 prema Blaži, 1994:154). Naime, govor koji odrasli koriste u govoru s djecom različit je od govora koji koriste s odraslima. U govoru s djecom, odrasli komuniciraju koristeći se kratkim riječima i pauzama, skraćivanjem rečenica i korištenjem konkretnijih izraza. Komunikacija između odrasle osobe i djeteta odvija se na ovakav način s ciljem postizanja i održavanja komunikacije (Blaži, 1994). Odgajatelj je jedna od odraslih osoba koja uvelike utječe na djetetov razvoj govora i može tome puno pridonijeti. Za uspostavljanje komunikacije između odgajatelja i djeteta važno je da ostvare socio – emocionalnu vezu, koja se razvija prilikom aktivnosti i svakodnevnog boravka u vrtiću. Vrtić kao takav predstavlja poticajno okruženje u kojem se dijete potiče na rast i razvoj. Upravo iz tog razloga, odgajatelji svakodnevno ostvaruju raznolike aktivnosti i situacije koje će dijete potaknuti na govor i komunikaciju o kojima će se više govoriti u narednim poglavljima (Petrović – Sočo, 1997). U novije vrijeme napretka tehnologije, djeca su sve više izložena utjecaju televizije, računala i općenito medija, što također predstavlja čimbenik razvoja govora. Mediji mogu djelovati pozitivno, ali i negativno na dijete i njegov razvoj. Kvalitetan sadržaj koji je djetetu ponuđen putem medija može uvelike obogatiti njegov rječnik i biti mu govorni uzor. Ipak, prevelika izloženost medijima može djelovati negativno na djetetov jezično – govorni razvoj pa upravo zato roditelji moraju kontrolirati sadržaj koji djeca gledaju i vremenski ga ograničiti (Apel i Masterson, 2004).

U čimbenike razvoja govora valja ubrojiti i samoaktivnost djece. Temelj velikog dijela aktivnosti koje se svakodnevno provode s djecom ili koje djeca sama iniciraju je igra. S obzirom na to da je igra svakodnevna sastavnica djetetova života, utječe na njegov tjelesni, emocionalni i socijalni razvoj. Iako je igra spontana aktivnost, kroz nju dijete uči rješavati probleme, uči se različitim vještinama, ali i poboljšava svoj govorni izričaj. Igra je sama po sebi kreativna te se može ostvariti bilo kada i bilo gdje, a svaki

prostor može se ostvariti kao poticajan, odnosno, ima potencijal biti poticajnim okruženjem. Svaka aktivnost u kojoj djeca sudjeluju ili sami započnu pruža mogućnost razvijanja djetetovih potencijala, pa tako i govornog razvoja. Jezične igre pritom uvelike pomažu u neometanom učenju jezika i potiče na korištenje različitih jezičnih uloga (Šego, 2009).

Svaki od čimbenika razvoja govora važan i neizostavan dio tog procesa. Iako većina djece slijedi sličan put jezično – govornog razvoja, zbog njihove individualnosti i različitih osobnosti, navedeni čimbenici utječu na djetetov razvoj i neovisni su jedan o drugomu (Apel i Masterson, 2004). Mnogi čimbenici utječu na jezično - komunikacijski i govorni razvoj djeteta, no, u obzir se uzima i razvoj osjetila. Način na koji se razvijaju osjetila utječe i na razvoj govora, ali razvoj nekih osjetila manje utječe na razvoj govora, dok su, primjerice, razvoj sluha i razvoj govora uvelike povezani. O razvoju osjetila i njihovom značaju za jezično – komunikacijski i govorni razvoj bit će rečeno više u narednim poglavljima.

3. RAZVOJ OSJETILA KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Djeca su osjetilna bića što znači da opažaju svijet i primaju informacije iz svoje okoline putem osjetila. Osjetila, osim za istraživanje okoline, služe i za upozoravanje na potencijalnu opasnost, primjerice, dodirivanje vruće hrane, slušanje preglasne glazbe i slično. Kada je riječ o osjetilima putem kojih djeca upoznaju svijet valja nabrojiti: osjetilo vida, sluha, dodira, mirisa i okusa. Svako osjetilo ima svoj osjetilni sustav, a osjetilni sustavi u ljudskom tijelu dijele se na vizualni, auditivni, taktilni, olfaktorni, gustativni, vestibularni i proprioceptivni sustav (Kovačić Klemen i Kuprešak, 2016). Za potrebe ovog rada, u narednim poglavljima bit će detaljnije opisani vizualni, auditivni, taktilni, olfaktorni i gustativni osjetilni sustav. Djeca rane i predškolske dobi uče iskustvenim putem i povezujući informacije koje su primljene različitim osjetilima, primjerice, povezuju ono što vide s onime što čuju ili dodiruju (Tatalović Vorkapić, 2013). Također, djeca uče kroz igru, a najraniji primjeri igre kod djece uključuju manipuliranje predmetima i proučavanje okoline. Djeca rane dobi nerijetko uzimaju predmete, stavljaju ih u usta i na taj način stječu iskustvo o predmetu. Starija djeca početak će s vizualnim i manualnim istraživanjem, odnosno, gledat će predmete, opipavati ih, prebacivati iz ruke u ruku. Općenito, djeca su u neprestanoj interakciji s okolinom i formiraju nove ili nadograđuju već postojeće spoznaje, a u konačnici zadovoljavaju potrebu za istraživanjem svijeta oko sebe (Vujičić, 2016). Kako dijete raste i razvija se, tako uči regulirati različite osjetilne podražaje koje prima iz okoline, a samim time postaje sposobnije za korištenjem osjetila (Posokhova, 2005). Važno je osigurati da informacije koje dijete prima putem osjetila dobiju značenje, odnosno, da su organizirani za daljnju razradu, a to se postiže senzornom integracijom (Krkač Vadrja i Petković, 2015 prema Ayres, 2002). Senzorna integracija odvija se na sljedeći način: osjetila primaju informacije, odnosno, osjetilne podražaje iz vanjske okoline koje šalju prema mozgu, zatim se navedene informacije obrađuju i procesiraju u mozgu, integriraju se i osmišljavaju osjeti koji se na kraju prevode u slike i predodžbe

(Zglavnik, 2005). Navedeno može se objasniti i sljedećim: „*Kad osjetne informacije dospijevaju u naš mozak na integriran ili organiziran način, mozak ih može upotrijebiti pri oblikovanju percepcije, ponašanja i učenja*“ (Krkač Vadjla i Petković, 2015; 26). Dakle, zaključuje se da je senzorna integracija važna komponenta u razvoju osjetila kod djece rane i predškolske dobi. Najlakše ju je objasniti na jednostavnom primjeru – ako dijete tijekom trčanja padne, spotakne se i ogrebe ruku, u mozak su putem živčanih vlakana došle osjetilne informacije, koje mozak obrađuje i interpretira na način da obavještava tijelo kako će reagirati. U spomenutom primjeru, mozak je primio informaciju o zaustavljanju, spoticanju i opasnosti da se dijete može ozlijediti, stoga je obavijestio tijelo da pruži ruke prema naprijed kako bi se što manje ozlijedilo (Vurušić, 2013). Osjetilni sustavi počinju se razvijati prije rođenja i nastavljaju ubrzani razvoj tijekom ranog i predškolskog razdoblja, a potrebno je poznavati obilježja svakog osjetilnog sustava kako bi se moglo govoriti o cjelovitom razvoju osjetila. (Kovačić Klemen i Kuprešak, 2016). Iz tog razloga u narednim poglavljima bit će detaljnije opisana obilježja vizualnog, auditivnog, taktilnog, olfaktivnog i gustativnog sustava.

3.1. Vizualni sustav

Osjetilo vida spada u jedno od najvažnijih osjetila zato što dijete putem vida dobiva čak 90% informacija iz vanjskog svijeta (Ayres, 2002). Vizualni sustav podrazumijeva proces primanja, obrade i interpretacije informacija. Drugim riječima, vizualni sustav omogućava objašnjenje okruženja obradom podataka koje su postojeće informacije u vanjskom svijetu (Biel i Peske, 2007). Za pravilno funkcioniranje vizualnog sustava potrebno je poznavati osnovne pojmove koji se tiču organa oka i osjetila vida, a koji se mogu definirati na sljedeći način: „*vidni osjetilni organ je oko, a sastoji se od očne jabučice, vidnog živca, vanjskih mišića koji pokreću očnu jabučicu, zaštitnih vjeđa i spojnice te suznog aparata*“ (Judaš i Kostović, 2001; 299). Osim što oko zapaža stvari iz vanjskog svijeta, mora obraditi i interpretirati tu vidnu informaciju koju je primilo, zapamtiti je i odrediti najbolji način reagiranja na istu (Biel i Peske, 2007). Oko, dakle, služi za stvaranje vizualne informacije iz okoline na mrežnici u kojoj se nalaze fotoreceptori, točnije, osjetilne vidne stanice. U ljudsko oko ulazi skup svjetlosnih

zraka kao informacije i slike vanjskog svijeta koje se pretvaraju u percepciju u našoj svijesti, a taj put ima nekoliko segmenata:

- a) Svjetlosne zrake putuju kroz optičke medije oka, odnosno, od rožnice preko zjenice, leće i staklastog tijela do mrežnice
- b) Svjetlosne zrake stvaraju živčani impuls na neuronima mrežnice
- c) Živčani impuls se putem vidnog živca prenosi do vidnih područja u mozgu (prema Judaš i Kostović, 2001).

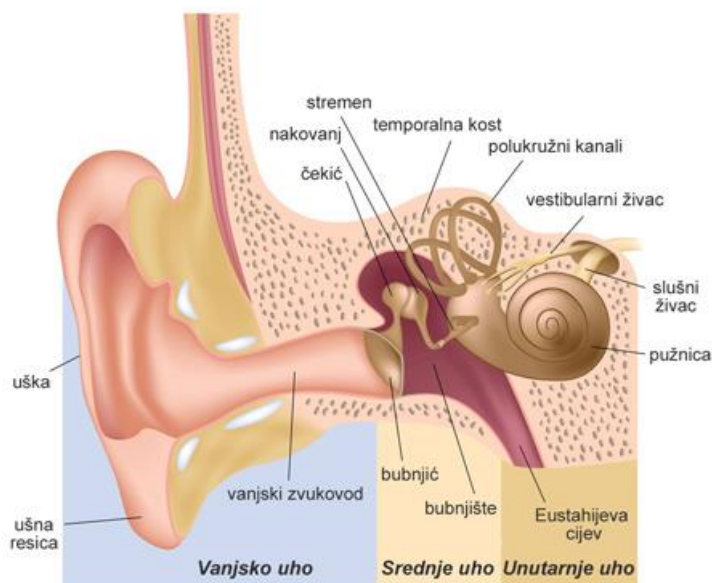
Razvoj vida je pri rođenju nesavršen, odnosno, maglovit je i nejasan, iako novorođenče može razlikovati intenzitet svjetlosti. Dakle, dijete će gledati u svjetlost umjerene jačine, dok će na jakoj svjetlosti zatvarati oči, a u mraku ih otvarati (Tatalović Vorkapić, 2013). S tri mjeseca djeca promatraju svoje prste i pokrete ruku, a u dobi od šest mjeseci vrlo su zainteresirana za promatranje svoje okoline, okreću se te pažljivo promatraju prostoriju i osobe koje se u njoj nalaze. Primjerice, kada djetetu padne neki predmet, gleda prema strani na koju je predmet pao, dok s devet mjeseci predmet traže na istom mjestu na kojem su ga izgubili. U ovoj fazi razvoja, prepoznaju poznate osobe iz svog okruženja. Kada napune godinu dana, gledat će na točno mjesto gdje je predmet pao izvan njihovog vidokruga, a često pokazuju prstom kada traže predmete. Također, s godinu dana počinje djetetovo zanimanje za promatranjem i proučavanjem slika (Sheridan, 1998). Kada se govori o oštini vida, s godinom dana oština djetetova vida približno je jednaka oštini vida odrasle osobe (Tatalović Vorkapić, 2013). Između dvije i dvije i pol godine djeca obraćaju pažnju na sitne detalje na različitim slikama i slikovnicama, a mogu se i prepoznati na fotografijama. Kada napune tri godine počinju prepoznavati boje, no, iako prepoznaju tek primarne boje crvenu i žutu, često se bune oko plave i zelene. S četiri godine djeca mogu povezati nazive četiri osnovne boje, dok s pet godina znaju točne nazive i mogu prepoznati od 10 do 12 boja (Sheridan, 1998). Razvoj vizualnog sustava je od velike važnosti i neizostavan je kada se govori o cjelovitom razvoju osjetila. Važan je u kontekstu jezično – komunikacijskog i govornog razvoja zato što osjetilom vida dijete uočava pokrete i mimiku u komunikaciji s drugim ljudima. Naime, osjetilom vida dijete će uočiti kako druga strana formira usta dok izgovara riječi, koje izraze lica radi i općenito može pratiti neverbalnu komunikaciju druge osobe. Ipak, vizualni sustav

nije jedini čimbenik koji je potrebno razvijati u tom kontekstu, već je potrebno usmjeriti se i na druge osjetilne sustave.

3.2. Auditivni sustav

Auditivni sustav također je jedan od osjetilnih sustava kojim se djeca uvelike koriste i koji je veoma važan za djetetov razvoj u jezično – govornom i komunikacijskom području. Auditivni sustav za glavnu zadaću ima preobrazbu zvučnih podražaja u osjetilnu percepciju, a glavna funkcionalna značajka ovog osjetilnog sustava odnosi se na proces slušanja. Proces slušanja može bit svjestan ili nesvjestan, a definira se kao složen proces koji uključuje primjećivanje i obradu zvukova (Biel i Peske, 2007). Za proces slušanja potrebno je poznavati organ sluha i njegovu podjelu. Dakle, organ sluha je uho koje je sastavljeno od tri anatomska dijela. Kao što je prikazano na slici 2 uho se dijeli na: vanjsko uho, koje se sastoji od uške i vanjskog zvukovoda, srednje uho, koje se sastoji od bubnjića, tri sićušne koščiце i Eustahijeve cijev te unutarnje uho, koje se sastoji od pužnice, tri polukružna kanalića i predvorje koje se sastoji od dva mjehurića.

Slika 2: Podjela uha na srednje, vanjsko i unutarnje

Izvor slike: <https://net.hr/magazin/zdravlje/upala-srednjeg-uha-uzroci-simptomi-i-nacini-lijecenja-ove-teske-i-dugotrajne-infekcije/>

Osjetilo sluha usko je povezano s osjetilom ravnoteže, koje je također smješteno u unutarnjem uhu; naime, polukružni kanalići i predvorje dio su organskog sustava koji čini osjetilo ravnoteže (Judaš i Kostović, 2001). Osim s ravnotežom, osjetilo sluha je uvelike povezano i s razvojem govora, o čemu će više biti rečeno u daljnjim poglavljima. Kao što je već spomenuto, slušanje je proces koji omogućuje zamjećivanje i obrađivanje zvukova, a Biel i Peske 2007 navode da zvukovi imaju nekoliko obilježja:

- a) Glasnoću – mjeri se u decibellima
- b) Frekvenciju – još se naziva i visina, a odnosi se na broj zvučnih valova u sekundi
- c) Trajanje – dužinu trajanja zvuka
- d) Lokaciju – odakle se čuje zvuk (Biel i Peske, 2007)

Nadalje, kada je riječ o auditivnom sustavu, potrebno je dotaknuti se razvoja sluha kroz različite periode djetetova života. Razvoj sluha započinje vrlo rano što pokazuje činjenica da nerođeno dijete može čuti u dobi od 25 tjedana nakon začeća, a obraćanje nerođenom djetetu povoljno utječe na razvoj djetetova mozga (Tatalović Vorkapić, 2013). Djeca su osjetljiva na zvuk od samog rođenja i reagiraju na nj na razne načine; trzaju se, ukoče se, zadrhte ili čak zaplaču. Naime, djecu u dobi od tri mjeseca umirit će zvuk glasa poznate osobe, ali neočekivani zvuk i dalje ih lako uznemiri. Do šest mjeseci okreću se prema glasu poznate osobe, a s devet mjeseci tragaju prema izvoru tih zvukova koji su izvan njihova vidokruga. Djeca u dobi od godine dana prepoznaju kada ih se zove imenom i odmah na to reagiraju. Također, razumiju osnovne i jednostavne upute kada ih druga osoba poveže s gestikulacijama. S godinom i pol bez problema će reagirati i sudjelovati u govornoj komunikaciji kada je usmjerena njima. S dvije godine više pozornosti obraćaju na komunikaciju s drugima te slušaju razgovore s interesom. U dobi od tri godine djeca vole slušati priče i ponavljanje istih, dok s četiri godine mogu pratiti i duge priče (Sheridan, 1998). Kod razvoja sluha, važno je voditi računa o zvukovima iz djetetova okruženja, koji mogu biti bogati i poticajni za djetetov razvoj.

3.3. Taktilni sustav

Taktilni sustav moguće je povezati sa svakim sustavom ljudskog tijela. S obzirom na to da podrazumijeva osjet dodira, odnosi se na sve što se može dodirnuti. Primjerice, moguće je dodirnuti druge osjetilne organe, oko, uho, jezik, ali i kožu koja podrazumijeva taktilne receptore. Koža je ujedno i najveći organ ljudskog organizma te je samim time i taktilni sustav najveći osjetilni sustav u ljudi, a taktilni receptori smješteni su svuda po koži, ali i u unutrašnjosti tijela; grlu, ušima, čak i u probavnom sustavu. Taktilni receptori funkcioniraju na način da primaju osjetne podražaje te ih šalju u središnji živčani sustav putem specifičnih živčanih vlakana (Biel i Peske, 2007). Dodir je povezan s mozgom te utječe na kognitivni razvoj, emocionalni razvoj i pamćenje. Od velike važnosti je za organizaciju živčanog sustava u cjelini, a smanjenom razvijenosti osjetila dodira može se usporiti živčani razvoj. Time se ključne tjelesne funkcije prestaju razvijati pa je u principu živčani sustav „neuravnotežen“ (Ayres, 2002).

Koža prekriva čitavu površinu ljudskog tijela, no neki dijelovi imaju mnogo više receptora za osjet dodira, kao što su: lice, glava, jezik, usne, dlanovi, jagodice prstiju i stopala. Navedeni posjeduju veći broj receptora, radi čega su taktilni podražaji koje dobivamo putem tih dijelova tijela diferenciraniji nego, primjerice, taktilni podražaji koje možemo dobiti iz kože leđa (Judaš i Kostović, 2001). Taktilni podražaji dijele se u dvije kategorije – diskriminativne i zaštitne, a svaka putuje različitim snopovima živčanih stanica od receptora do mozga. Diskriminativni podražaji omogućuju da dijete može razlikovati različite teksture, primjerice, dlakava ili glatka igračka. Zaštitni podražaji služe kako bi zaštitili dijete od predmeta koji mu zadaju bol i neugodu, primjerice, vruća peć. Usklađeno djelovanja diskriminativnih i zaštitnih podražaja omogućuje djetetu ugodu i sigurnost u vlastitom tijelu (Biel i Peske, 2007). Osjetilo dodira vrlo je važno za funkcioniranje cijelog organizma, ali i za stvaranje odnosa između djece i odraslih. Naime, majčin dodir djetetu donosi pozitivne emocije i privlači vizualnu pažnju, a može umiriti dijete i smiriti plač. Djeca dobivaju toplu i odgovarajuću brigu čime se stvara privrženost prema osobi koja ga dodiruje, bili to njegovi roditelji, obitelj ili odgajatelji. Međutim, postoje djeca koja su preosjetljiva ili nedovoljno osjetljiva na neku vrstu dodira, stoga je važno poznavati vrste dodira kako bi se takvo dijete osjećalo ugodno (Biel i Peske, 2007). Kada se govori o taktilnom

sustavu, važno je dotaknuti se boli, topline i hladnoće. Naime, postoje receptori koji omogućuju osjet topline i hladnoće, sudjeluju u regulaciji tjelesne temperature, a nazivaju se termoreceptori. Termoreceptori za hladno aktiviraju se pri temperaturi od 25°C-26°C, odnosno, temperaturi nižoj od normalne kožne temperature (35°C). S druge strane, termoreceptori za toplo aktiviraju se kada kožna temperatura pređe 30°C, dok temperaturu više od 40°C ljudsko tijelo osjeća kao bol. Bol se dijeli na tri glavne vrste i to: brza površinska, spora površinska i duboka utrobna bol (Judaš i Kostović, 2001). Bol je pokazatelj da dijete neki dio tijela boli, stoga će pokušati dati odrasloj osobi do znanja, a to će napraviti koristeći se komunikacijom i govorom. Dakle, zaključuje se da dijete putem osjeta dodira spoznaje svijet i okolinu oko sebe, a sve to pridonosi kognitivnom razvoju djeteta.

3.4. Olfaktorni i gustativni sustav

Olfaktorni osjetilni sustav podrazumijeva osjetilo njuha, dok gustativni osjetilni sustav podrazumijeva osjetilo okusa. Osjetilo njuha i okusa međusobno su povezani, stoga će biti opisani u istom potpoglavlju. Povezanost ovih dvaju osjetilnih sustava može se uočiti i u književnom djelu „Combray“, u kojem se kroz miris čaja i okusa kolačića potiču prisjećanja. Shodno tome moglo bi se reći da su okus i miris povezani s prisjećanjem, odnosno, pamćenjem informacija koje su u memoriji osobe. Kada se govori o olfaktornom sustavu, ono podrazumijeva osjetilo njuha koje funkcionira na način da mirisne čestice putem njušnih receptora smještenih u nosu prelaze izravno u limbički sustav koji predstavlja središte osjećaja, emocija, pamćenja i zadovoljstva, stoga bi se moglo reći da je osjetilo njuha povezano s osjećajima (Biel i Peske, 2007). Dakle, strujanjem zraka mirisne molekule dolaze do nosne šupljine, a zatim djeca njuše kako bi što bolje osjetili miris, odnosno, stvorili jače strujanje zraka, a zatim se događa sljedeće: *„u nosnoj šupljini se mirisne molekule apsorbiraju uz pomoć nosne sluznice i njezinih dlakavih senzornih receptora koji se njišu pod utjecajem zračne struje“* (Biel i Peske, 2007; 62). Djeca najranije dobi mogu prepoznati do deset tisuća različitih mirisa (Biel i Peske, 2007) te raspoznaju ugodne od neugodnih mirisa, što se uočava prema njihovim reakcijama. Pozitivnim izrazima lica reagiraju na ugodne mirise, dok za neugodne mirise rade grimase, mršte se i pokazuju gađenje (Tatalović Vorkapić, 2013).

Gustativni osjetilni sustav odnosi se na primanje informacija o okusu i teksturi hrane. Već od najranije dobi djeca jasno pokazuju koji okusi im odgovaraju, a koji ne. Okusni pupoljci javljaju se u 12. tjednu trudnoće, a kod novorođenog djeteta nalaze se po cijelim ustima. Naime, razlikuju se okusi slatkog, slanog, gorkog i kiselog i to čak dva sata nakon rođenja (Tatalović Vorkapić, 2013). Kao što se vidi na slici 3, osjetilni pupoljci za slatko nalaze se na vrhu jezika, za slano sa strane i na vrhu jezika, kiselo sa strane jezika, a gorko uglavnom na stražnjem dijelu jezika (Biel i Peske, 2007).

Slika 3: Osjetilni pupoljci

Izvor: <https://sites.google.com/site/lovroisandra/osjetilo-okusa>

S obzirom da djeca upoznaju svijet oko sebe svim osjetilima, tako se koriste osjetilima njuha i okusa s ciljem određivanja predmeta ili mjesta koje istražuju. Povratnom reakcijom na određeni miris ili okus, djeca će reagirati pozitivno ili negativno, što se može uočiti njihovim izrazima lica, gestikulacijama, a ukoliko je riječ o starijoj djeci, zasigurno će svoju reakciju i verbalizirati.

4. POVEZANOST RAZVOJA OSJETILA S JEZIČNO – KOMUNIKACIJSKIM I GOVORNIM RAZVOJEM

Svako dijete ima individualan tempo i put razvoja kojeg slijedi prema svojim sposobnostima, kako u spoznajnom, emocionalnom i socijalnom području, tako jezično – komunikacijski i govorni razvoj ima svoju razvojnu putanju koju dijete slijedi. S obzirom na to da su djeca društvena bića, na njihov razvoj jezika i govora utječe okolina kojoj pripadaju. Djeca već i prije rođenja komuniciraju s okolinom te su u interakciji s drugim ljudima, prateći njihove glasove, dodire ili miris. Dakle, djeca počinju komunicirati s okolinom još u majčinoj utrobi, a s obzirom na njihovo odrastanje, mijenja se način na koji komuniciraju. Komunikacija kao takva predstavlja temelj usvajanja jezika i razvoja govora, tj. djetetova znanja i vještine kojima se koristi u komunikaciji pripremaju ga za usvajanje jezika i razvoj govora ⁽¹⁾. Mogućnost gledanja, slušanja, dodirivanja, njušenja i kušanja predstavlja put kojim djeca upijaju informacije iz vanjskog svijeta te na taj način uče kako razvijati misli, osjećaje, usporedbe i u konačnici, jezik i govor koji se odnosi na te informacije ⁽²⁾. Drugim riječima, razvoj osjetila vida, sluha, dodira, njuha i mirisa predstavlja preduvjet za jezično – komunikacijski i govorni razvoj. Kao što se da zaključiti iz prijašnjih poglavlja, „*kod djece se razvija govor ili sposobnost komunikacije, a jezik predstavlja sredstvo komunikacije koje dijete mora naučiti koristiti*“ (Selimović i Karić, 2011:152). U tom periodu učenja komunikacije, važno je dotaknuti se međuovisnosti razvoja osjetila s jezično – komunikacijskim i govornim razvojem općenito. Djeca većinu svog vremena provode u igri, koja time postaje način na koji djeca upijaju različita znanja, stavove i vrijednosti. U različitim situacijama igre, djeca će osjetilnim putem upoznati prostor i okolinu u kojoj se nalaze. Ako dijete dobije novu igračku,

¹ Jovanović, M. Poticanjem komunikacije potičemo jezično – govorni razvoj. Dječji vrtići Dubrovnik <https://vrtici-du.hr/poticanjem-komunikacije-potichemo-jezicno-govorni-razvoj/>

² James, A. (2015). How does sensory play build language. Parenta, working together for our children. https://www.parenta.com/2015/02/19/how-does-sensory-play-build-language/?fbclid=IwAR0WScHgqTW6xx49pzy_HKYYh6BL_wVRSGZOUasv8ODSZMbmPXi8M_ODKMxM

zasigurno će ju istražiti osjetilima vida, sluha, dodira, njuha ili pak okusa. Primjerice, stiskat će novu igračku, slušati ako proizvodi neke zvukove, što ustvari ima proporcionalnu vezu – stiskanjem igračke, ona proizvodi zvuk. Nadalje, igračku će dodirivati posvuda, približavati je svojim obrazima, stavljati je u usta, mirisati i upoznati na sve moguće načine ⁽³⁾.

4.1. Odnos između razvoja osjetila i jezično – komunikacijskog i govornog razvoja

Kada je riječ o povezanosti razvoja osjetila s razvojem jezika, govora i komunikacije, nemoguće je ne govoriti o osjetilu sluha, koje je najviše od svih osjetila, povezan s govorom. Razlog tome je što prvo dijete treba čuti govor kako bi se naknadno mogao razviti. Osjetilo sluha prvo je osjetilo čovjeka, što govori činjenica da se razvija u majčinoj utrobi, kada u 4. mjesecu trudnoće, beba može čuti neke zvukove. Osjetilo sluha tako spada u najvažnije kanale povezivanja s drugim ljudima. Veza koja potvrđuje povezanost sluha s razvojem govora jest djetetov plač, koji je prvo glasovno izražavanje djeteta: „*prvi plač u kojem beba po prvi puta diše plućima i koristi svoj glasovni aparat*“ (Novak, Scheutz-Bernhard i Marn, 2015:13). Djeca čuju zvukove koji potiču stvaranje i povezivanje stanica u mozgu zaduženih za sluh, a sa zvučnim poticajima povezano je i razvijanje govornih sposobnosti. U prijašnjem poglavlju dan je prikaz razvoja osjetila sluha u ranoj i predškolskoj dobi djeteta, iz čega je vidljivo da djeca od samog rođenja reagiraju na zvukove. Ovisno o vrsti zvuka, dijete reagira okretanjem glave od zvuka, plačem, širenjem očiju, smijehom, a već nakon drugog mjeseca života dijete počinje vokalizirati i glasati se samoglasnicima. Zatim, dijete dolazi do faze brbljanja i gugutanja u kojoj nerijetko ponavljaju slogove, oponašaju kratke riječi koje čuju iz okoline, počinju se koristiti skupinama glasova. S druge strane djeca koja imaju poteškoća u razvoju sluha, već u fazi gugutanja zanieme ((Novak, Scheutz-Bernhard i Marn, 2015). Dakle, može se zaključiti da djeca koja ne čuju dobro, imaju poteškoća s usvajanjem jezika i razvojem govora. Razlog tome je što ne

³ James, A. (2015). How does sensory play build language. Parenta, working together for our children. https://www.parenta.com/2015/02/19/how-does-sensory-play-build-language/?fbclid=IwAR0WScHgqTW6xx49pzy_HKYyh6BL_wVRSGZOUasv8ODSZMbmPXi8MODKMxM

mogu čuti način na koji se riječi izgovaraju, ali zato mogu pratiti jezik tijela, odnosno otvaranje usta i formiranje jezika prilikom izgovora glasova i riječi. Time se dolazi do povezanosti osjetila s vida s razvojem govora i usvajanjem jezika, ali nešto više o tome bit će obrađeno u daljnjem tekstu. Ukoliko se sluh kod djeteta ne razvije dovoljno ili u potpunosti, takvo dijete nije zakinuto samo u razvoju govoru, već i u fonematskom sluhu, nepravilnom izgovoru, rječnik djeteta će biti nerazvijen i siromašan te dijete će ponekad zamijeniti značenje riječi. Također, poteškoće s razvojem sluha povezane su s poremećajem govornih centara u mozgu, posebice s Vernikeovim centrom, koji služi za raspoznavanje glasova i riječi, te je asocijativnim vezama povezan s brokovim centrom, koji se odnosi na spremljene motoričke slike riječi. Nadalje se povezuje s dežerinovim centrom, odnosno, centrom koji služi za raspoznavanje crtanog, pisanog i štampanog, a u konačnici se povezuje s inteligencijom koja stvara pojmove u kori velikoga mozga. (Katić, 2020). Iako se s razvojem govora uglavnom povezuje osjetilo sluha, valja se dotaknuti važnosti koju osjetilo vida ima u razvoju govora. Percepcija ljudskog govora je napredovala tako da integrira više osjetila, stoga se može reći da govor nije potrebno samo čuti, već ga je potrebno i vidjeti. Pritom, važno je naglasiti kako govorne informacije dijete prima putem vizualnih znakova, kao što su na primjer, čitanje s usana, za što bi se moglo reći da je vrsta vizualnog govora. U to ne spadaju samo čitanje s usana, nego i promatranje pokreta zuba, jezika i drugih dijelova lica. Povezanost osjetila vida i razvoja govora može se objasniti kroz McGurkov efekt, koji predstavlja dobro okarakteriziran primjer integracije između onog što se vidi i onog što se čuje kada netko govori. Takva pojava događa se kada se zvuk, bio to jedan slog ili riječ, sinkronizira s videozapisom na kojem je prikazano lice koje daje drugačiji zvuk. Primjer za to, daje se na zvuku „ba“, a lice prilikom izgovora može izgledati kao da govori „va“. Kada se dijete suoči s time, vjerojatno će izreći kombinaciju ta dva zvuka. Istraživači ovakve pojave, odnosno, McGurkovog efekta, tvrde da je to dokaz da kada se osjetila zajedno integriraju, nije ih moguće razdvojiti, a ova pojava javlja se veoma rano u govornom procesu ⁽⁴⁾. Dakle, zaključuje se da kod razvoja govora, slušne i vizualne informacija nikada nisu stvarno odvojene, već funkcioniraju

⁴ Skhiri, M. Visual cues in speech perception. Department of Computer and Information Science, Linköping University https://www.speech.kth.se/~rolf/gslt_papers/MustaphaSkiri.pdf

integrirano. Upravo iz tog razloga, govor je povezan i ovisi o audio i vizualnim govornim signalima, koji se u principu ne bi trebali međusobno razlikovati ⁽⁵⁾. Nadalje, riječ je o osjetilu dodira i njegovoj povezanosti s jezičnim i govornim razvojem, ali ono je u manjoj mjeri povezano s istim nego osjetila vida i sluha. S obzirom na to da osjetilom dodira djeca uvelike istražuju svoju okolinu i svijet oko sebe, na taj način upijaju iskustva i znanja pa time potiču na učenje i razvoj. Naprimjer, šakljanje predstavlja slatku igru s djetetom, ali istraživači navode da nježni dodiri bliske osobe (roditelja, obitelji, odgajatelja) mogu pomoći djeci kod usvajanja novih riječi i korištenju istih u procesu razvoja govora. Seidi, izvanredna profesorica govora, jezika i slušnih znanosti, navodi da dojenčad dodir doživljava kao da je povezan s onime što čuje, odnosno, povezuje dodir s dolaznim govornim signalom, što može rezultirati učenjem novih riječi i izraza. Ipak, za utjecaj dodira na učenje i razvoj jezika i govora ne postoji velik broj istraživanja, no provedeno je istraživanje koje proučava ako dodir pomaže kod prepoznavanja početka ili kraja riječi. Osnovna misao bila je da djeca moraju „pronaći“ riječi prije nego im daju značenje. Istraživanje je teklo na način da su istraživači kontinuirano govorili niz besmislenih riječi, dok su djeca sjedila u krilu svojih roditelja. Kada su izgovorili besmislenu riječ „dobita“, dotaknuli su djetetovo koljeno i to 24 puta, a kada su izgovorili besmislenu riječ „lepoga“, samo jedan put su dotaknuli djecu i to njihov lakat. Ostalih 23 puta kada su izgovarali druge besmislene riječi, dodirivali su djetetov lakat. Rezultat pokazuje da su skoro sva djeca zapamtila riječ „dobita“ koja je najviše bila poticana uz dodir. Istraživanje je time pokazalo da su osjetilo dodira i učenje riječi povezani ⁽⁶⁾. Kada je riječ o osjetilima njuha i okusa i njihovoj povezanosti s jezično – komunikacijskim i govornim razvojem, nema previše istraživanja koja to potvrđuju. Međutim, prema svemu prijašnje navedenom, može se zaključiti da osjetilo njuha i okusa ipak ima neke povezanosti s govornim razvojem. Primjerice, kada dijete ponjuši neki predmet ili hranu, pokazat će neku reakciju, bilo to izraz lica koja prikazuje gađenje, smrad ili pak ugodan miris i sreću. Nerijetko, djeca će verbalizirati informaciju koju je, u ovom

⁵ <https://www.psychologicalscience.org/news/releases/read-my-lips-using-multiple-senses-in-speech-perception.html>

⁶ Patterson Neubert, A. (2014). Touch influence how infants learn language. Purdue University. <https://www.purdue.edu/newsroom/releases/2014/Q2/study-touch-influences-how-infants-learn-language.html>

slučaju, osjetilo njuha primilo. Ukoliko se radi o neugodnom mirisu, dijete će verbalizirati to riječima poput „fuj“, „smrdi“ i slično. Isto tako vrijedi i za osjetilo okusa. Ranije je navedeno kako djeca često stavljaju hranu ili objekte u usta kako bi ih istražili, također mogu iskomunicirati to s okolinom. Ako se radi o slatkom ukusu neke hrane, djetetova reakcija će vrlo vjerojatno biti pozitivna, što može rezultirati osmijehom na licu ili korištenjem riječi „njam“, „fino“, „ukusno“ i slično. Ako se pak radi o gorkom ukusu hrane, djetetova povratna informacija bit će u skladu s time, npr. radit će grimase s ciljem pokazivanja nezadovoljstva i nesviđanja ili će to verbalizirati. Prema svemu navedenom, može se zaključiti kako su sva osjetila na neki način povezana s jezično – komunikacijskim i govornim razvojem. Razvoj osjetila dobro je dodatno stimulirati i stvarati uvjete za raznovrsne igre i aktivnosti koje mogu koristiti odgajatelji i roditelji kako bi kod djece potaknuli jezično – komunikacijski i govorni razvoj.

4.2. Senzorne igre koje potiču jezično – komunikacijski i govorni razvoj

Senzorna igra je svaka igra koja potiče djetetov razvoj osjetila vida, sluha, dodira, njuha i okusa. Već je spomenuto kako djeca osjetilnim putem upijaju razne informacije o okolini u kojoj žive, pa tako poticanje razvoja osjetila pomaže djeci da istražuju svijet oko sebe i zadrže te informacije ⁽⁷⁾. Senzorne aktivnosti i igra olakšavaju istraživanje i prirodno potiču djecu da se koriste znanstvenim procesima dok se igraju, stvaraju i istražuju. Senzorne aktivnosti omogućuju djeci da preciziraju svoje pragove za različite osjetne informacije pomažući njihovom mozgu da stvori čvršće veze za obradu i odgovor na osjetne informacije koje prima ⁽⁸⁾. Senzorna igra pomaže u usvajanju jezika i razvoju govora zato što kroz senzornu igru djeca usvajaju jezično – komunikacijske sposobnosti i vještine koje im služe u komunikaciji s drugom djecom ⁽⁹⁾. Postoje raznovrsne senzorne igre, od kojih su za jezično – komunikacijski i govorni

⁷ (2019). Fall into play: sensory play for speech & language development. <https://tlcspeech.org/fall-into-play-sensory-play-for-speech-language-development/>

⁸ Educational playcare (2016). Why sensory play is important for development. <https://www.educationalplaycare.com/blog/sensory-play-important-development/>

⁹ The five senses: the significance of sensory play. <https://newbyleisure.com/blog/2019-12-16-the-five-senses-the-significance-of-sensory-play>

razvoj pogodne senzorne vrećice. Senzorne vrećice uglavnom se baziraju na taktilnom doživljaju, zbog stiskanja i pomicanja predmeta u njima. Međutim, senzorna vrećica privući će pozornost i ostalim osjetilima, odnosno, dijete će je istražiti koristeći se i osjetilima vida, sluha, njuha, a ne isključivo osjetilom dodira. Primjerice, osjetilom vida dijete će promatrati vrećicu kako bi uočio što se u njoj nalazi, od čega je izrađena i slično. Zatim će s ciljem upoznavanja sadržaja vrećice, dijete koristiti osjetilo njuha kako bi uočio ako sadržaj vrećice ima neki miris. Također, dijete će se koristiti i osjetilom sluha protresajući vrećicu kako bi uočilo ako proizvodi neki zvuk. Važnost senzorne igre je u tome što povezuje više različitih osjetila te se onda igra ostvaruje integrirano. S ciljem jezično – komunikacijskog i govornog razvoja u senzorne vrećice mogu se staviti slova (kao što je vidljivo na slici 4) kako bi djeca postepeno usvajala slova i stvorila predznanje za razvoj predčitalačkih vještina.

Slika 4: Senzorna vrećica

Izvor: Vuković, I. (2012). Senzoričke igračke. Dječji vrtić Opatija

U senzornu vrećicu moguće je staviti što god, pa tako i slike, koje djeca mogu povezivati sa slovima, primjerice, sliku automobila povezati sa slovom A. Senzorne vrećice spadaju u bogato materijalno okruženje koje dijete potiče na učenje i usvajanje znanja osjetilnim putem, istovremeno potičući na jezično – komunikacijski i govorni razvoj. Nadalje, u senzornu igru ubrajaju se i senzorne ploče, čiji je cilj stjecanje novih spoznaja kroz različite teksture i upoznavajući se s teksturom glatkog, hrapavog, tvrdog, mekanog, tupog i oštrog. Senzorne ploče pogodne su razvoju osjetila i povezivanju s razvojem jezika, govora i komunikacije radi odabira onoga što se na

ploči nalazi. Primjer senzorne ploče vidi se na slici 5 gdje su vidljivi brojevi i slova, što ukazuje na usvajanje predmatematičkih i predčitalačkih vještina ¹⁰

Slika 5: Senzorna ploča

Izvor: <https://www.vrtic-viskovo.hr/content/3391/aktivnosti-za-poticanje-senzomotorickog-razvoja>

Senzorne igre veoma su važne za cjeloviti razvoj djeteta, a između ostalog i za jezično – komunikacijski i govorni razvoj. Naime, može se reći da senzorne igre podržavaju razvoj jezika, govora i komunikacije zato što na ovaj način djeca primaju raznolika iskustva i time dobivaju priliku imenovati ta iskustva i komunicirati o njima. Senzorne igre podupiru bogaćenje rječnika djeteta i povećavanje jezičnih, govornih komunikacijskih sposobnosti.

4.3. Poticajno okruženje za jezično – komunikacijski i govorni razvoj

Dječji vrtić je mjesto u kojem djeca rane i predškolske dobi provode velik dio dana, stoga takav prostor treba predstavljati poticajno okruženje za dijete. Naime, poticajno okruženje podrazumijeva fizički prostor u kojem dijete boravi, ali i socijalno okruženje (Malnar i sur, 2013). Dakle, poticajno okruženje moguće je podijeliti na prostorno – materijalno i socijalno okruženje. U okruženju izvan obiteljske zajednice, odnosno, u vrtiću, djeca upijaju informacije i znanja na temelju iskustva i aktivnosti u kojima sudjeluju u tom okruženju, koje treba biti bogato i poticajno. Prostor u kojem dijete boravi uvelike utječe na njegove stavove, promišljanja, osjećaje i općenito utječe na kvalitetu djetetova života. Kada je riječ o poticajnom okruženju za jezično – komunikacijski i govorni razvoj, važnu ulogu imaju odgajatelji, koji trebaju poznavati

¹⁰ <https://www.vrtic-viskovo.hr/content/3391/aktivnosti-za-poticanje-senzomotorickog-razvoja>

zakonitosti razvoja djece i pritom uvažavati dječju individualnost. Poticajno jezično – komunikacijsko okruženje treba biti kvalitetno, poticajno za razvoj i bogaćenje govornog izraza kod djece. Da bi okruženje bilo poticajno i kvalitetno, potrebno je da zadovoljava važne karakteristike koje ga takvim čine, a to su: funkcionalnost, fleksibilnost, estetska promišljenost, stimulativnost i multisenzoričnost te otvorenost. Funkcionalnost se odnosi na neometano djelovanje i život djeteta u okruženju, a uz funkcionalnost se usko veže fleksibilnost, koja osigurava mogućnost organizacije okruženja u skladu s djetetovim potrebama i mogućnostima. Zatim je važna estetska promišljenost, koja podrazumijeva pažljivo odabrane boje, kontraste i općenito formu okruženja. Nadalje, vrlo je važna otvorenost, odnosno, kvalitetno i poticajno okruženje treba biti pogodno za interakciju i izgrađivanje odnosa među djecom. Jedna od važnih karakteristika za kvalitetno okruženje je i stimulativnost i multisenzoričnost, koje podrazumijevaju bogatstvo ponude materijala te samomotivirano učenje (Malašić, 2015). Okruženje i okolina djetetova boravka važne su karakteristike kada je riječ o jezično – komunikacijskom i govornom razvoju. Pritom se u obzir uzimaju faktori koji utječu na razvoj, a u ovom kontekstu riječ je o osjetilnom razvoju djece. Naime, razvoj osjetila predstavlja preduvjet za razvoj govora, jezika i komunikacije, na koji poticajno okruženje uvelike utječe. Uzevši to u obzir, važno je da takvo okruženje djeluje pogodno i za razvoj osjetila, odnosno, da djeluje tako da djeca koriste i razvijaju osjetila u kontekstu jezično – komunikacijskog i govornog razvoja. Jedna od mogućnosti su svakako senzorne igre, koje stimuliraju razvoj osjetila te potiču na jezično – komunikacijski i govorni razvoj (Slunjski, 2008). Okruženje koje potiče jezično – komunikacijski i govorni razvoj treba pružati raznovrsne situacije u kojima dijete ima mogućnost komunicirati s drugom djecom i odraslima. Također, djeci treba omogućiti da izraze svoja iskustva i znanja, da dobro razumiju svoje sugovornike, da se djeci dozvoli inicijativnost u komunikaciji te da djeca u takvom okruženju mogu razvijati sve funkcije i aspekte govora (Katić, 2020). Osim „prostora za govor“, djeci treba biti omogućeno govoriti i izražavati se u paru, malim grupama, no i pred cijelom skupinom (Velički, 2009). Jednako tako, potrebno je djeci pružiti kvalitetne jezične sadržaje kako bi mogli slušati i čuti kvalitetan „*kvalitetan, posredovani govor*“ (Velički, 2009:84). Okruženje u kojem djeca svakodnevno borave i koje potiče na jezično – komunikacijski i govorni razvoj treba biti bogato, poticajno, raznovrsno i

treba omogućiti raznovrsne aktivnosti djece, gdje ona mogu koristiti različite tehnike rješavanja potencijalnih problema. Takvo okruženje treba sadržavati raznovrsne prilike za učenje u kojem djeca konstruiraju i sukonstruiraju znanja na temelju svojeg iskustva i kroz suradnju s drugima u bogatom i poticajnom okruženju (Slunjski, 2008). „Jezik se ne poučava, nego se razvija, i to u bogatom govorno - komunikacijskom okruženju. Zbog toga poticajnost govorno - komunikacijskog okruženja predstavlja važan kriterij kvalitete cjelokupnog okruženja vrtića“ (Slunjski, 2008:46). Kao što je već spomenuto poticajno okruženje može biti prostorno – materijalno i socijalno, a o tome će se više govoriti u sljedećim poglavljima.

4.3.1. Poticajno prostorno – materijalno okruženje

Kvaliteta prostora u kojem djeca svakodnevno borave uvelike utječe na kvalitetu života, a tako i na djetetova promišljanja, ponašanje, emocije, ali i na njegov govorni razvoj (Slunjski, 2008). Prostorno okruženje treba zadovoljiti tri osnovna zahtjeva i to: kretanje, neovisnost i interakcija. Prvotno, djeca trebaju imati mogućnost slobodnog kretanja u prostoru u kojem borave i time se zadovoljava njihova osnovna potreba za kretanjem. Kada se dijete kreće, ima više prilike za istraživanje okoline oko sebe i angažiranje svojih osjetila. Zatim, ako je djetetu ponuđeno više osjetilnih doživljaja, dijete će imati više prilika u kojima će moći razumjeti i usvojiti jezik, razviti govor i komunikacijske sposobnosti. Nadalje, dječja neovisnost ima veliku ulogu općenito u igri i razvoju djeteta, a ako je djetetu ponuđeno dovoljno raznolikog materijala koje može samostalno koristiti, dijete će postati neovisno. U okruženju koje je bogato raznovrsnim materijalima, djeca će pokazivati interes za istim i moći će se tome prepustiti. To znači da će dijete moći bilo koji materijal upotrijebiti na način koji je sam zamislio. Primjerice, može iskoristiti materijal koji prvotno nije namijenjen poticanju razvoja jezika, govora i komunikacije za vježbanje komunikacijskih vještina, putem npr. igre telefoniranja. Posljednji zahtjev koji prostor treba zadovoljavati odnosi se na interakciju, koja je posvuda, međusobno između djece, između djece i odgajatelja, između odgajatelja međusobno, odgajatelja i stručnih suradnika i s roditeljima. Interakcija je prisutna u svakom odnosu, bilo između djece i odraslih, međusobno između djece ili međusobno između odraslih te je veoma važna stavka djetetovog razvoja (Malaguzzi, 1998; prema Petrović-Sočo, 2007). Dakle, cilj

kvalitetnog prostorno – materijalnog okruženja može potaknuti na razvoj jezično – komunikacijskih sposobnosti i vještina kod djece. Također, važno je uzeti u obzir aktivnosti koje potiču djecu da istražuju svoje sposobnosti, a u to spadaju: govor, slušanje i pričanje priča, dramske aktivnosti i igre sa slovima. Upravo iz tog je razloga važno osigurati stalnu dostupnost raznovrsnih knjiga, slikovnica i priča (Slunjski, 2008). S obzirom na to da je prostor za boravak djece u dječjem vrtiću najčešće strukturiran prema centrima aktivnosti, svaki od centara treba sadržavati materijale koji su predviđeni za određene vrste aktivnosti. Dakle, glavni element materijalnog okruženja predstavljaju materijali koji spadaju u određeni centar, odnosno, svaki centar treba sadržavati materijal koji je namijenjen za pojedine aktivnosti djece. Primjerice, u centru početnog čitanja i pisanja trebale bi biti ponuđene knjige, slikovnice, enciklopedije, papiri, olovke, slova i riječi te igre u koje se navedeni materijali mogu uključiti (Slunjski, 2008). Nadalje, u glazbenom se centru od materijala kao što su limenke, pijesak, boce ili riža mogu izraditi različiti instrumenti, na kojima bi djeca mogla „svirati“ i stvarati zvukove, što se pak kasnije povezuje s razvojem govora, odnosno vježbanjem pravilnog izgovora riječi i bogaćenjem djetetova rječnika. Istovremeno, stimulira se i razvoj osjetila zato što je potrebno osluškivati zvukove koje proizvode različiti materijali, a osjetilom vida i dodira djeca će upoznati vrstu materijala i uočiti više načina na koje ih mogu iskoristiti. Potrebno se dotaknuti istraživačkog centra, u kojem djeca imaju prilike upoznati različite prirodne i umjetne materijale, koji omogućuju istraživanje pojava, svojstava materijala, zakonitosti i slično. Primjerice, u istraživačkom centru može biti ponuđen plastelin za modeliranje pri kojem dijete koristi osjetilo dodira, kamenčići koji se upotrebljavaju za ispitivanje zvuka, udaljenosti ili težine, zatim mlijeko, sapun i boje koje se mogu pomiješati te promatrati i mirisati što se pritom događa. Izbor mogućih materijala je velik i raznovrstan, stoga je uloga odgajatelja pažljivo odabrati materijale koji potiču djecu na istraživanje, a djeca će zasigurno pronaći način na koji će ih iskoristiti. Dovoljna količina materijala omogućuje stalnu podršku u učenju i razvoju djeteta. Može se reći da odgajatelj predstavlja „arhitekta“ koji osmišljava izgled sobe dnevnog boravka, bira materijale koje će staviti u svaki centar, uzimajući u obzir njihovu poticajnu ulogu na aktivno korištenje govora (Hansen, Kaufmann i Walsh, 2006). Prostorno – materijalno okruženje usko je povezano sa socijalnim okruženjem,

ponajprije zato što dječji vrtić treba predstavljati mjesto koje omogućuje razne socijalne interakcije, a kako bi se one ostvarile djeci je potrebno ponuditi slobodu kretanja u prostoru koji podržava njihove interese (Slunjski, 2008).

4.3.2. Poticajno socijalno okruženje

Poticajno socijalno okruženje omogućuje djeci stjecanje raznolikih jezičnih iskustava kroz interakciju sa starijom djecom, svojim vršnjacima, odgajateljima i drugim odraslim osobama u vrtićkom okruženju. U socijalne poticaje spadaju sve afirmativne socijalne interakcije i odnosi, kao što su primjerice prijateljski odnos, potpora, razgovor, pozitivne povratne informacije i slično. Kao što je već spomenuto, prostorno – materijalno i socijalno okruženje usko su povezani, pa je tako socijalna interakcija uglavnom poticaj za korištenje materijala koji su iz prostorno – materijalnog okruženja (Slunjski, 2008). Odgajatelj ima veliku ulogu u kreiranju poticajnog i bogatog okruženja, kako prostorno – materijalnog tako i socijalnog. Odgajatelj prati dijete, njegove osjećaje, ponašanja i potrebe pa sukladno tome organizira okruženje u vrtićkoj skupini. Upravo iz tog razloga, odgajatelj je taj koji već od najranije dobi potiče dijete na razgovor koristeći se različitim temama kojima motivira dijete na formiranje i izražavanje mišljenja te postavljanje pitanja (Šego, 2009). Poticajno socijalno okruženje pruža djeci niz interakcija s drugom djecom i odraslima u kojem se djecu potiče na ovladavanje različitim oblicima komunikacije, a to se može postići isključivo aktivnim komuniciranjem i sudjelovanjem u interakciji (Slunjski, 2008). Aktivno komuniciranje i razgovor s djecom treba započeti već od najranije dobi zato što tako glas postaje dio djetetova iskustva i općenito razlikovanja osoba. Ukoliko se djetetu ne obraća i ne razgovara s njime, ono može postati pasivni sudionik i tako propustiti priliku za komunikacijom. Kroz razgovor i interakciju s djetetom potiče ga se na izražavanje vlastitog mišljenja, postavljanje pitanja, razmjenu ideja i raspravu (Šego, 2009). Uloga odgajatelja je veoma važna kada je riječ o poticajnom socijalnom okruženju zato što je on prije svega kreator pozitivnog okruženja koje potiče dijete na razvijanje jezično – komunikacijskih i govornih vještina. Važnost stimulativnog okruženja za razvoj jezičnih i govornih sposobnosti je u tome što ono stvara bogate i raznovrsne prilike za interakciju između djece i odraslih. Također, odgajatelj vrlo dobro poznaje djecu u svojoj skupini što je pretpostavka da imaju kvalitetnu

socioemocionalnu vezu u kojoj se dijete osjeća slobodnim izražavati na svoj način (Slunjski, 2008). Zaključuje se kako aktivnim komuniciranjem i sudjelovanjem djeteta u različitim socijalnim interakcijama, ono ovladava različitim načinima komuniciranja drugima što pridonosi stjecanju jezičnih, govornih i komunikacijskih vještina.

5. ZAKLJUČAK

Jezično – komunikacijski i govorni razvoj predstavlja dugotrajan proces koji se odvija u ranoj dobi djeteta, najintenzivniji je u prve tri godine djetetova života, a isprepleten je, između ostalog, s razvojem osjetilnih sustava. Dijete je osjetilno biće koje korištenjem osjetila upoznaje svoju okolinu, dok govornim putem izražava svoje misli, osjećaje, stavove, želje i pojedinosti o svijetu koji ga okružuje. Ono što dijete doživi putem osjetila treba pretočiti u govorni izraz. Cilj ovog rada bio je prikazati na koji način razvoj osjetila predstavlja preduvjet za jezično – komunikacijski i govorni razvoj, a različiti autori navode različite teorijske ideje koje upućuju na veću ili manju povezanost razvoja osjetilnih sustava s jezičnim i govornim razvojem. Osjetilo koje je u velikoj mjeri povezano s govorno – jezičnim razvojem je osjetilo sluha, koje predstavlja temelj za usvajanje jezičnih i govornih vještina. Naime, kako bi dijete moglo primijeniti govorne vještine, prvo mora osjetilom sluha čuti kako se riječi izgovaraju. Slušanje govora i načina komunikacije važno je prilikom govorenja, ali neizostavno je i korištenje drugih osjetila. Pritom se naglašava osjetilo vida, koje služi kako bi dijete vidjelo položaj usta, zuba i općenito mimiku lica prilikom govora. Osjetilo dodira, njuha i mirisa u manjoj mjeri utječu na razvijanje jezika i govora, ali također su povezani. Dijete će ono što doživi ovim osjetilima zasigurno imati potrebe izraziti, bilo verbalno ili neverbalno, primjerice, ako dijete dotakne vruću hranu, pomiriše ili okusi nešto što im ne odgovara, svakako će pokazati reakciju. Spomenuti primjeri govore u prilog povezanosti razvoja osjetilnih sustava i razvoja govora. Iz dostupne literature može se zaključiti da neka osjetila, primjerice, sluha i vida, znatno utječu na govor, stoga metode koje stimuliraju razvoj tih osjetila, primjerice senzorne igre također potiču razvoj jezika, govora i komunikacije. Shodno tome, potrebno je stvoriti poticajno okruženje i organizirati ga tako da prinosi optimalnom rastu i razvoju djeteta.

6. LITERATURA

1. Apel, K. i Masterson, J.J. (2004). Jezik i govor od rođenja do šeste godine. Lekenik. Ostvarenje.
2. Ayres, J. (2002). Dijete i senzorna integracija. Jastrebarsko. Naklada Slap.
3. Biel, L. i Peske, N. (2007). Senzorna integracija iz dana u dan – obiteljski priručnik za pomoć djeci s teškoćama integracije. Lekenik. Ostvarenje.
4. Blaži, D. (1994) Utjecaj okoline na razvoj govora u djece. Defektologija 30(2): 153-161.
5. Comrie, B.; Matthews, S.; Polinsky, M. (2003). Atlas jezika. Varaždin: Stanek d.o.o.
6. Hansen, K. A.; Kaufmann, R. K.; Walsh, K. B. (2006). Kurikulum za vrtić. Razvojnoprimerjeni program za djecu od 3 do 6 godina. Zagreb: Korak po korak
7. Judaš, M. i Kostović, I. (2001). Temelji neuroznanosti, 1. online izdanje. MF Zagreb – HIIM web stranica. Preuzeto s http://www.hiim.unizg.hr/images/knjiga/Judas_Kostovic-Temelji_Neuroznanosti.pdf
8. Katić, V. (2020) neobjavljeno predavanje <https://moodle.srce.hr/2020-2021/course/view.php?id=68240>
9. Kovačić Klemen, K. i Kuprešak, M. (2016). Prostorno-materijalno okruženje kao sastavnica poticanja senzorne integracije. Život i škola, LXII (3), 207-216. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/177049>
10. Krkač Vadjla, L. i Petković, M. (2015). Senzorna integracija. Dijete, vrtić, obitelj, 20 (77/78), 26-28. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/169924>
11. Malašić, A. (2015). Rekonstruiranje SDB u funkciji unapređenja kvalitete odgojnoobrazovnog procesa. Dijete, vrtić, obitelj, 21 (79), 29-30. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/172749>
12. Malnar, A., Punčikar, S., Štefanec, A. i Vujičić, L. (2012). Poticajno okruženje: izazov za suradnju i istraživanje djece i odraslih. Dijete, vrtić, obitelj, 18 (70), 4-7. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/123762>

13. Mesec, I. (2010). Razvoj jezika i govora od rođenja do sedme godine. U: D. Andrešić; N. Benc-Štuka (ur.), Kako dijete govori? Razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi (str. 6-16). Zagreb: Planet Zoe.
14. Novak, J., Scheutz-Bernhard, G., Marn, B. (2015). Male uši velika odgovornost. Savjetnik za roditelje. Zagreb. Neuroth slušna pomagala.
15. Paleka, P. i Vrsaljko, S. (2019). Pregled ranog jezično – govornog razvoja. Magistra Iadertina, 13 (1), 139-159. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/217843>
16. Pavličević-Franić, D. (2005) Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika. Zagreb: Alfa
17. Petrović – Sočo, B. (1997). Dijete, odgajatelj i slikovnica. Zagreb. Alineja
18. Petrović-Sočo, B. (2007). Kontekst ustanove za rani odgoj i obrazovanje- holistički pristup. Zagreb: Mali profesor.
19. Pletikos, E. (2006). Razvoj govora. Kultura govora. Mediji i kultura društva. (predavanje) https://fonet.ffzg.unizg.hr/pletikos/predav-kultura_gov/2_Filonto-aktogeneza.pdf
20. Posokhova, I. (1999). Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje. Zagreb. Ostvarenje.
21. Posokhova, I. (2005). Važnost razvoja i poticanja osjetila. Dijete, vrtić, obitelj, 11 (41), 9-11. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/178110>
22. Posokhova, I. (2008). Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje. Buševac: Ostvarenje.
23. Prebreg – Vilke, M. (1991). Vaše dijete i jezik, materinski, drugi i strani jezik. Zagreb. Školska knjiga
24. Selimović, H. i Karić, E. (2011). Učenje djece predškolske dobi. Metodički obzori, 6(2011)1 (11), 145-160. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/71223>
25. Sheridan, M.D. (1998). Dječji razvoj od rođenja do pete godine. Zagreb. Nacionalna sveučilišna knjižnica.
26. Slunjski, E. (2008). Dječji vrtić: zajednica koja uči: mjesto dijaloga, suradnje, i zajedničkog učenja. Zagreb: Spektra Media.

27. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica M. (2004). Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi. Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu rane i predškolske dobi. Zagreb. Goleđen marketing – Tehnička knjiga.
28. Šego, J. (2009). Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece; jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju. Govor, 26 (2), 119-149. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/165964>
29. Šikić, N. i Ivičević - Desnica, J. (1988). Govorno/jezični razvoj i njegovi problemi. Govor, 5 (1), 63-81. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/176801>
30. Tatalović Vorkapić, S. (2013). Razvojna psihologija. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje. Sveučilište u Rijeci. Učiteljski fakultet u Rijeci. Preuzeto s https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/razvojna_psihologija.PDF
31. Velički, V. (2009). Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću. Metodika, 10 (18), 80-91. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/40817>
32. Vujičić, L. i sur. (2016) Razvoj znanstvene pismenosti u ustanovama ranog odgoja. Rijeka: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Centar za istraživanje djetinjstva.
33. Vujić, T. (2018). Uloga igre u razvoju govora kod djece rane i predškolske dobi. Odsjek za fonetiku na Filozofskom fakultetu. Sveučilište u Zagrebu. Diplomski rad preuzet s <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10254/>
34. Vurušić, V. (2013). Zna li što je to senzorna integracija? Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba. Preuzeto s <https://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/razvoj-djece/zna-li-sto-je-to-senzorna-integracija/>
35. Zglavnik, M. (2005). Osjetilno učenje - senzorna integracija. Dijete, vrtić, obitelj, 11 (41), 2-5. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/178005>

7. PRILOZI

Tablica 1: Predverbalna faza razvoja govora

Dob djeteta	Predverbalna faza
0 – 3 mjeseca	-raspoloženje izražava glasanjem, smijanjem i plakanjem -sluša glasove i druge zvukove
4 – 6 mjeseci	-vokalno pokazuje ushićenje i razočaranje -javlja se <u>slogovanje</u>
7 mjeseci – 1 godina	-razumije geste, izraze lica i promjene u tonu glasa i odgovara na njih -okreće glavu i gleda u smjeru zvukova -sluša kada mu se obraćaju -počinje odgovarati na verbalne zahtjeve -reagira na svoje ime

Izvor: Juričić, A. (2020) prema (Andrešić i sur., 2010, Apel i Masterson, 2004).

Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:978691>

Tablica 2. Verbalna faza razvoja govora

Dob djeteta	Verbalna faza
1 – 2 godine	-postavlja pitanja s 1-2 riječi -spaja barem 2 riječi zajedno -upotrebljava razne suglasnike na početku riječi
2 – 3 godine	-dužina rečenice je 2-3 riječi -postavlja jednostavna pitanja -odgovara na pitanja tko, što, gdje -počinje koristiti prošlo i buduće vrijeme -uključuje se u kratki dijalog
3 – 4 godine	-koristi rečenicu od barem 3-4 riječi

	-ljudi izvan obitelji razumiju djetetov govor -koristi zamjenice -priča kraće priče, komentira događaje -odgovara na uputu koja uključuje tri radnje
4 – 5 godine	-u rečenicama iznosi mnogo pojedinosti -većinu glasova izgovara pravilno -govori gramatički ispravno -koristi rečenicu od barem 4-6 riječi
5 – 6 godine	-izbor svih glasova je pravilan -koristi složene rečenice sa svim vrstama riječi gramatički pravilno -prepoznaje i imenuje geometrijske oblike -ima koncept vremena - danas, jučer, sutra, ujutro, navečer
6 – 7 godine	-lako koristi složene rečenične strukture -usvaja apstraktne pojmove -imenuje dane u tjednu -pričanje uključuje događaje, teme, likove -vodi duge razgovore

Izvor: Juričić, A. (2020) prema (Andrešić i sur., 2010, Apel i Masterson, 2004).

Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:978691>